

УДК 37.015.3-056.45(100)

Вікторія СТЕПАНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

кандидат педагогічних наук,

докторант кафедри соціальної педагогіки,

доцент кафедри соціальної роботи

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Старобільськ, Україна), viktoriyalnu@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті проаналізовано досвід щодо організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти таких країн, як Велика Британія, Ізраїль, Індія, Іспанія, Італія, Португалія, Польща, Сполучені Штати Америки. На основі цього аналізу визначено деякі загальні особливості організації відповідної діяльності, які спостерігаються у сучасному світовому просторі. Визначені особливості дають можливість організувати профілактику поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти на різних її рівнях з урахуванням і використанням зарубіжного досвіду за умови його адаптування до національної системи освіти.

***Ключові слова:** заклад загальної середньої освіти, обдарований учень, профілактика поведінкових девіацій, зарубіжний досвід.*

Viktoriia STEPANENKO,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

Candidate of Pedagogic Sciences,

Doctoral student of the chair of social pedagogy,

Assistant Professor, Department of Social Work

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Ukraine, Starobilsk), viktoriyalnu@gmail.com

FEATURES OF THE DEVIANT BEHAVIOUR PREVENTION ORGANIZATION OF GIFTED PUPILS IN SECONDARY SCHOOLS OF FOREIGN COUNTRIES

The experience of the deviant behaviour prevention activity organization of secondary school gifted pupils in countries such as the Great Britain, Israel, India, Spain, Italy, Portugal, Poland and United States of America are analysed. Some general features of the corresponding activity organization, which are observed in the modern world space, are determined.

These are such features as creating favourable conditions for the harmonious gifted pupil development, timely solution to their problems and difficulties realization of needs; taking into account the specifics of gifted children of solving problems of depending on economic factors and cultural-historical traditions; interaction of family, state and society in order to fully realize the potential of gifted children in favour of society and the state; prevention of social maladaptation of a gifted child, identification of negative risk factors that can lead to various manifestations of behavioural deviations; advisory, developmental and social-integration preventive activity, reorientation of personal meanings of gifted teenagers who have deviant manifestations in behaviour.

These features allow of the deviant behaviour prevention activity organization of secondary school gifted pupils in at its various levels, taking into account and using foreign experience, provided that it is adapted to the national education system.

***Key words:** secondary school, gifted pupil, prevention of behavioural deviations, foreign experience.*

Постановка проблеми. Високі потенційні можливості обдарованої дитини не завжди вдається розвинути через її непристосованість до умов навчання та дезадаптацію в середовищі (Сапрунова, 2015: 392). Порушення проходження обдарованою дитиною процесу соціалізації можуть провокувати різні відхилення соціального й особистісного розвитку (Белов и др., 2011: 29) і

за відсутності своєчасної допомоги призводити до різних форм девіантної поведінки, зокрема асоціальної, делінквентної, адиктивної, суїцидальної тощо, що підтверджується статистичними даними, наведеними у працях Є. В. Зеркіної, Г. М. Чусавітіної (Зеркіна, Чусавитина, 2008), Т. М. Кравцової, А. К. Сатинської (Кравцова, Сатынская, 2015), С. Лахойя, Б. Шор (Lajoie, Shore, 1981),

С. В. Максимової (Максимова, 2006), Н. В. Майсак (Майсак, 2010), В. Д. Менделевича (Менделевич, 2005), Р. Слоат, М. Хейс (Hayes, Sloat, 1989), Н. П. Фетискіна (Фетискин, 2016) та ін. У такому разі особливої актуальності набуває проблема профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, зокрема вивчення досвіду зарубіжних країн щодо організації відповідної діяльності з метою його адаптування і використання в національній системі освіти.

Аналіз досліджень. Низка досліджень зарубіжних вчених, таких як Дж. Рензулі (Renzulli, 1986), Дж. Фрімен (Freeman, 1998), Х. Гарсія Ягуе (García Yague y otros, 1986), А. Кастелло (Castelló, Genovard, 1990), С. Лахойя, Б. Шор (Lajoie, Shore, 1981), Р. Слоат, М. Хейс (Hayes, Sloat, 1989) та ін. з проблеми обдарованості, зокрема профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, є базовою для вивчення зарубіжного досвіду українськими дослідниками.

Опис зарубіжного досвіду роботи з обдарованими учнями представлено в наукових роботах українських вчених – В. М. Алфімова, І. Є. Бабенко, О. А. Бочарової, О. В. Горбильової, В. В. Ємець, О. В. Золотарьової, Л. В. Кокоріної, А. О. Ласкової, А. А. Марушкевич (Алфімов, 2015; Бабенко, 2011; Бочарова, 2013; Горбильова, 2013; Ємець, Ласкова, 2015; Золотарьова, 2017; Кокоріна, 2013; Марушкевич, 2014) та ін. Ці дослідження містять матеріали, які опосередковано чи безпосередньо торкаються проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Мета статті – виокремити деякі загальні особливості організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, які спостерігаються у світовому просторі.

Вклад основного матеріалу. У статті проаналізовано досвід організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти в Великій Британії, Ізраїлі, Індії, Іспанії, Італії, Португалії, Польщі, США. Охоплення досвіду абсолютно всіх країн світу не є можливим, що пов'язано з вимогами до обсягу означеної публікації, можливістю доступу до тих чи інших наукових джерел, різним рівнем розвитку системи освіти і, зокрема, профілактичної роботи з обдарованими учнями в цих країнах тощо.

Отже, визначимо особливості профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти в зазначених країнах.

О. А. Бочарова, вивчаючи систему освіти з обдарованими учнями у Великій Британії, зазначає, що в цій країні не існує спеціалізованих закладів загальної середньої освіти і класів для обдарованих учнів. Більшість таких закладів є державними, але функціонують також і приватні. Приватні заклади можуть орієнтуватися на категорію обдарованих учнів, однак їх мало і, як наслідок, у них навчаються діти заможних батьків. Освітнє законодавство Великої Британії визначає умови, які повинен створити заклад для обдарованих дітей, зокрема: створення можливостей для розвитку здібностей, визначення засобів підтримки учнів у їх розвитку, планування часу підтримки та максимального використання можливостей учня, створення реєстру його поведінки (Бочарова, 2013).

Аналізуючи досвід роботи з обдарованими учнями закладів загальної середньої освіти Ізраїлю, О. В. Золотарьова у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює проблему перевантаження дітей із високими здібностями, яка може призводити до психічних і поведінкових розладів, стресу, супротиву та навіть емоційного вигорання дитини. Тому в цих закладах проводиться робота з батьками, спрямована, головним чином, на запобігання виникненню поведінкових розладів, покращення внутрішнього сімейного клімату, налагодження взаємин довіри та порозуміння між дитиною і батьками, сприяння гармонійному розвитку дітей у родині і суспільстві (Золотарьова, 2017).

У роботі О. В. Горбильової представлено опис роботи з обдарованими учнями в Індії, де автор розкриває погляди деяких індійських вчених, що обдарованість проявляється не тільки у досягненні високих результатів, але і в особистісно-орієнтованому підході до кожної дитини. На думку Уша Пандід (Usha Pandid), «обдарованість» цілком пов'язана з «проблемами особистості» і часто стосується тих дітей, яких вважають «дисфункціональними невдахами», оскільки такі діти мають проблеми із соціальною адаптацією. Обдарована дитина часто змушена протистояти тій чи іншій соціальній групі, яка не бажає її приймати. Дуже важливо задовольнити академічні потреби таких дітей, щоб вони почувалися щасливими та задоволеними. Якщо їхні потреби у навчанні не реалізовані, то зникає мотивація навчатися, їм стає нудно, дехто може стати антисоціальним елементом, а дехто може навіть саморуйнуватися (Горбильова, 2013: 44–45).

Опис досвіду роботи Іспанії містить робота Л. В. Кокоріної, де дослідниця наводить основні наукові погляди, що сформувалися в цій країні

щодо проблеми дослідження. В Іспанії обдарованих учнів розглядають у трьох аспектах: як дітей, учнів і громадян. Відповідно до цих аспектів існує три середовища, які впливають на формування особистості і здібностей обдарованої дитини: родина, держава, суспільство. Всі ці види оточення взаємодіють між собою задля повної реалізації потенціалу обдарованих дітей на користь суспільства й держави.

Також дослідниця зазначає, що в Іспанії розроблено багатомірну модель обдарованої людини (Х. Гарсія Ягуе), яка включає не лише високий рівень інтелекту, а й адаптаційну зрілість, самостійність і соціалізацію дитини. До способів подолання труднощів, які виникають в обдарованих учнів, іспанський вчений А. Костелло відносить: запобігання дисинхронії між змістом освіти та когнітивним розвитком дитини; сприяння соціалізації обдарованих учнів; формування позитивної мотивації дітей із високими здібностями; організацію освітнього процесу відповідно до потреб обдарованих дітей шляхом застосування нестандартних методів (Кокоріна, 2013).

Вивчаючи досвід Італії, А. А. Марушевич акцентує увагу на тому, що в цій країні існує низка організацій, які здійснюють профілактичну роботу з обдарованими особистостями. Так, асоціація Eurotalent здійснює консультування батьків обдарованих учнів і фахівців, котрі працюють з цією категорією (шкільних, медичних працівників, працівників сфери послуг тощо); асоціація AISTAR з розвитку таланту й обдарованості підтримує освітню та соціальну інтеграцію обдарованих дітей; міжнародна організація Mensa об'єднує обдарованих у світі (Марушкевич, 2014: 8).

В. В. Ємець і А. О. Ласкова, аналізуючи досвід роботи з обдарованими дітьми в Португалії, зазначають, що в цій країні ідентифікацією обдарованих займаються підготовлені спеціалісти, які звертають увагу на відомий факт, що обдаровані діти не завжди добре навчаються у школі та стикаються з різними труднощами. Їх сприймають як проблемних учнів. Найчастіше це пов'язано з їхньою поведінкою, неухважністю, неадекватною соціальною взаємодією з оточуючими. Вчені звертають увагу, що в Португалії 40% обдарованих дітей мають проблеми у школі. Тому освітня система повинна намагатися створити більш сприятливі умови для самовираження, розвитку обдарованих дітей, знаходити способи регулювання будь-яких неприємних ситуацій і вирішення проблем, що виникають (Ємець, Ласкова, 2015).

Вивчаючи досвід Польщі, В. М. Алфімов вказує: більшість польських дослідників вва-

жають, що в обдарованих учнів не встановлено взаємозв'язок між інтелектуальним рівнем, креативністю та шкільними досягненнями. Тому деякі з них навчаються нижче своїх можливостей і мають проблеми з поведінкою. Для визначення учня з проблемами в польській практиці застосовується спеціальний термін «синдром неуспішного обдарованого учня». Основною причиною його виникнення вважаються зовнішні чинники, що впливають на розвиток дитини (Алфімов, 2015: 16)

У ході дослідження американської освітньої практики, здійсненого І. Є. Бабенко, вченою визначено напрями соціально-педагогічної роботи, серед яких, на наш погляд, саме до профілактичної діяльності можна віднести: організацію позашкільної роботи; створення сприятливих соціально-педагогічних умов в освітніх закладах; забезпечення різних форм оптимізації взаємодії дитини з найближчим оточенням; попередження відчуження дитини від соціального середовища; консультування та просвітницьку роботу з батьками та педагогами щодо вироблення стилю ефективного спілкування з обдарованою дитиною; попередження негативного ставлення вчителів до обдарованих дітей; культурно-просвітницьку роботу серед населення з метою забезпечення прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, інтересів; допомогу в розв'язанні конфліктів між педагогами й учнями, батьками та дітьми тощо. Як зазначає І. Є. Бабенко, особлива увага приділяється культурно-просвітницькій роботі серед населення з метою формування відповідного ставлення до обдарованих дітей (телевізійні шоу, спеціалізовані Інтернет-портали тощо) (Бабенко, 2011).

У межах вивчення досвіду США науковий інтерес становить стаття Н. М. Савіної, де наводиться приклад саме соціально-педагогічної практики здійснення профілактики делінквентної поведінки обдарованих підлітків. У цій публікації автор зазначає: «Оскільки серед неповнолітніх правопорушників нерідко зустрічаються обдаровані підлітки, в США організовані федеральні інтернати для талановитих злочинців. Там тримаються фальшивомонетники, що створили за допомогою комп'ютера і кольорового принтера доларові купюри, які важко відрізнити від справжніх; хакери, які змогли зламати складні системи захисту американських і міжнародних банків; вправні виготовлювачі пластикових карт для банкоматів тощо. В цих інтернатах навчання здійснюють найкращі професори США. Зокрема, підліткам, які скоїли «комп'ютерні» злочини, лекції читає голова корпорації «Майкрософт» Білл

Гейтс. Навчання в інтернаті триває три роки. Після його закінчення випускникам пропонується робота в Пентагоні за контрактом. Таким чином, делінквентні підлітки переорієнтовані на службу інтересам держави, а не на підрив її устрою» (Савина, 2008).

Отже, вищезазначена соціально-педагогічна практика з профілактики делінквентної поведінки обдарованих підлітків, розповсюджена в США, містить в собі такі напрями, як: виявлення обдарованих делінквентів, розвиток їх здібностей і переорієнтація особистісних смислів.

У Франції представниками асоціації Євро-талант під керівництвом Р. Пажеса проведено дослідження в арабських кварталах Парижа, в ході якого були зафіксовані процеси утворення неформальних ядер навколо здібних людей, що виявилися за бортом освітньої і професійної системи. Отримані результати дозволили дійти висновку, що втрата мотивації обдарованими учнями може призвести до небезпечних наслідків. Обдаровані особистості, які не знайшли собі корисне застосування в суспільстві, формують кістяк сил, спрямованих на руйнування суспільства. Здібні діти, які не знайшли себе в школі і не продовжили освіту в закладі вищої освіти, все одно шукатимуть застосування своїм великим можливостям, що і призведе до ризику асоціальної поведінки. Початкова, середня, вища освіта і своєчасна професіоналізація індивідів складають основу їхньої соціалізації, вступу на шлях

корисності для суспільства (Психология одаренности, 1999).

Висновки. Аналіз наукових публікацій, у яких відображено досвід зарубіжних країн щодо проблеми дослідження, дозволив виявити деякі загальні особливості організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, що спостерігаються в сучасному світовому просторі:

- створення сприятливих умов для гармонійного розвитку обдарованих учнів, своєчасного вирішення їх проблем і труднощів, реалізації потреб;

- врахування специфіки розв'язання проблем обдарованих дітей залежно від економічних факторів і культурно-історичних традицій;

- взаємодія родини, держави і суспільства з метою повної реалізації потенціалу обдарованих дітей на користь суспільства й держави;

- профілактика соціальної дезадаптації обдарованої дитини, виявлення негативних чинників ризику, які можуть призводити до різних проявів поведінкових девіацій;

- консультативна, розвивальна і соціально-інтеграційна профілактична діяльність, переорієнтація особистісних смислів обдарованих підлітків, які мають девіантні прояви в поведінці.

Виявлені особливості дають можливість організації відповідної профілактичної діяльності на різних її рівнях у нашій країні з урахуванням зарубіжного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов В. М. Феномен обдарованості особистості у наукових дослідженнях зарубіжжя. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2015. № 3 (66). С. 13–19.
2. Бабенко І. Є. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей у школах США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Луганськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 20 с.
3. Белов В. Г., Парфенов Ю. А., Овчинникова Т. С., Кирьянов В. М. Психологические особенности подростков с девиантной виктимностью. Ученые записки. 2011. № 9 (79). С. 28–32.
4. Бочарова О. А. Система роботи з обдарованими учнями у Великій Британії. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 33 (86). С. 452–459.
5. Горбильова О. В. Тлумачення поняття «обдарована дитина» в працях науковців Індії. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2013. № 3 (56). С. 40–49.
6. Ємець В. В., Ласкова А. О. Досвід підтримки та розвитку обдарованих дітей у Португалії. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 9 (40). С. 53–58.
7. Зеркина Е. В., Чусавитина Г. Н. Подготовка будущих учителей к превенции девиантного поведения школьников в сфере информационно-коммуникативных технологий: монография. Магнитогорск: Ма-ГУ, 2008. 185 с.
8. Золотарьова О. В. Педагогічна підтримка обдарованих дітей в загальноосвітніх школах Ізраїлю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля; Горлівський ін-т іноземних мов ДВНЗ Донбаського держ. пед. ун-ту. К., 2017. 18 с.
9. Кокоріна Л. В. Концепції педагогічної підтримки обдарованих дітей в іспанській педагогічній теорії. Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». 2013. № 2 (14). С. 16–20.
10. Майсак Н. В. Матрица социальных девиаций: классификация типов и видов девиантного поведения. Современные проблемы науки и образования. 2010. № 4. С. 78–86.
11. Максимова С. В. Творческая активность у лиц с наркотической зависимостью. Вопросы психологии. 2006. № 1. С. 118–127.
12. Марушкевич А. А. Досвід підтримки та розвитку обдарованої молоді країн Європи в аналітиці сучасних учених. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 2 (21). С. 5–8.

13. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения: учеб. пособ. СПб.: Речь, 2005. 445 с.
14. Психология одаренности: от теории к практике / под ред. Д. В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 1999. 128 с.
15. Савина Н. Н. Зарубежный опыт предупреждения делинквентного поведения подростков. Образование и наука. 2008. № 3 (51). С. 75–83.
16. Сапрунова О. Г. Адаптація інтелектуально обдарованих учнів початкової школи як інтегрована частина процесу ефективного навчання. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2015. Вип. 44 (97). С. 390–395.
17. Кравцова Т. М., Сатынская А. К. Психолого-педагогические особенности проявления девиантности у одаренных детей и подростков. Одаренный ребенок. 2015. № 4. С. 95–100.
18. Фетискин Н. П. Девиации креативно-одаренных детей. Гуманитарные основания социального прогресса: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф.: в 8 частях. Ч. 8 / под ред. В. С. Белгородского, О. В. Кащева, В. В. Зотова, И. В. Антоненко. М.: ФГБОУ ВО «МГУДТ», 2016. С. 192–197.
19. Castelló Tarrida A., Genovard Roselló C. El límite superior: aspectos psicopedagógicos de la excepcionalidad intelectual. Madrid: Pirámide, 1990. 142 p.
20. García Yague J., Muñoz C. G., Ortiz C. y otros. El niño bien dotado y sus problemas. Madrid: Ciencias de la educación preescolar y especial, 1986. 201 p.
21. Freeman J. Educating the Very Able: Current International Research. London, The Stationery Office, 1998. 67 p.
22. Hayes M. L., Sloat R. S. Gifted students at risk for suicide. Roeper Review. 1989. 12. P. 202–207.
23. Lajoie S. P., Shore Br. M. Three Myths? The Over-Representation of the Gifted Among Dropouts, Delinquents, and Suicides. Gifted Child Quarterly. 1981. Vol. 25. November 3. Summer. P. 138–143.
24. Renzulli J. S. The Three Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity. Conceptions of Giftedness / Sternberg R. and Davidson J (eds.). New York, Cambridge University Press, 1986.

REFERENCES

1. Alfimov V. M. Fenomen obdarovanosti osobystosti u naukovykh doslidzhenniakh zarubizhzhia [The phenomenon of gifted personality in scientific research abroad]. Personality Spirituality: Methodology, Theory and Practice. 2015. № 3(66). P. 13–19 [in Ukrainian].
2. Babenko I. Ye. Sotsialno-pedahohichna pidtrymka obdarovanykh ditei u shkolakh SShA: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Social-pedagogical support of gifted children in US schools], author's abstract. dis for obtaining sciences. Degree Candidate ped sciences: 13.00.01; Lugansk Taras Shevchenko National University. Lugansk, 2011. 20 p. [in Ukrainian].
3. Belov V. G. Psihologicheskie osobennosti podrostkov s deviantnoy viktimnostyu [Psychological peculiarities of adolescents with deviant victimization.]. Scientists note. 2011. № 9 (79). P. 28–32. [in Russian]
4. Bocharova O. A. Systemaroboty z obdarovanymy uchniamy u Velykii Brytanii [System of work with gifted pupils in the Great Britain]. Pedagogy of formation a creative person in higher and secondary schools. 2013. Vip. 33 (86). P. 452–459. [in Ukrainian].
5. Horbylova O. V. Tlumachennia poniattia «obdarovana dytyna» v pratsiakh naukovtsiv Indii [Interpretation of the concept of «gifted child» in the writings of the scientists of India]. Personality Spirituality: Methodology, Theory and Practice. 2013. № 3 (56). P. 40–49. [in Ukrainian].
6. Yemets V. V. Dosvid pidtrymky ta rozvytku obdarovanykh ditei u Portuhalii [Experience of supporting and developing gifted children in Portugal], Education and development of a gifted person, 2015, № 9 (40). P. 53–58. [in Ukrainian].
7. Zerkina E. V. Podgotovka buduschih uchiteley k preventsii deviantnogo povedeniya shkolnikov v sfere informatcionno-kommunikativnykh tehnologiy: monografiya [The Preparation of future teachers for preventing deviant behaviour of schoolchildren in the field of information and communication technologies], monograph, Magnitogorsk, 2008. 185 p. [in Russian].
8. Zolotarova O. V. Pedahohichna pidtrymka obdarovanykh ditei v zahalnoosvitnikh shkolakh Izrailii [Educational support for gifted children in Israeli comprehensive schools], Skhidnoukr. nats. un-tim. V. Dalia, 2017. K., 18. [in Ukrainian].
9. Kokorina L. V. Kontseptsii pedahohichnoi pidtrymky obdarovanykh ditei v ispanskii pedahohichnii teorii [The conceptions of pedagogical support of gifted children in pedagogical theory of Spain]. Scientific works of DonNTU. 2013. № 2 (14). P. 16–20. [in Ukrainian].
10. Maysak N. V. Matritsa sotsialnykh deviaty: klassifikatsiya tipov i vidov deviantnogo povedeniya [A social deviation matrix: the classification of types and types of deviant behavior]. Modern problems of science and education. 2010. № 4. P. 78–86. [in Russian].
11. Maksimova S. V. Tvorcheskaya aktivnost u lits s narkoticheskoy zavisimostyu [Creative activity in persons with narcotic addiction]. Questions of psychology. 2006. № 1. P. 118–127. [in Russian].
12. Marushkevych A. A. Dosvid pidtrymky ta rozvytku obdarovanoi molodi krain Yevropy v analitytsi suchasnykh uchenykh [Experience of support and development of gifted youth of European countries in the analysis of modern scholars]. Education and development of gifted personality. 2014. № 2 (21). P. 5–8 [in Ukrainian].
13. Mendelevyich V. D. Psykholohiya devyantnoho povedeniya [Psychology of deviant behavior], SPb: Rech, 2005, 445 p. [in Russian].
14. Psykholohiya odarennosti: otteoryy k praktyke / pod red. D. V. Ushakova [Psychology of Giftedness: From Theory to Practice], Moscow, Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences, 1999. 128 p. [in Russian].

-
15. Savina N. N. Zarubezhnyiy opyt preduprezhdeniya delinkventnogo povedeniya podrostkov [Foreign experience in preventing delinquent behavior of adolescents]. Education and science. 2008. № 3 (51). P. 75–83. [in Russian].
  16. Saprunova O. H. Adaptatsiia intelektualno obdarovanykh uchniv pochatkovoї shkoly yak intehrovana chastyna protsesu efektyvnoho navchannia. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Adaptation of intellectually gifted elementary school students as an integrated part of the process of effective learning]. Pedagogy of the formation a creative person in higher and secondary schools. 2015, Vip. 44 (97). P. 390–395. [in Ukrainian].
  17. Kravtsova T. M. Psihologo-pedagogicheskie osobennosti proyavleniya deviantnosti u odarenykh detey i podrostkov. Odarenniy rebenok [Psychological and pedagogical features of manifestation of deviance in gifted children and adolescents]. Gifted child. 2015. № 4. P. 95–100. [in Russian].
  18. Fetiskin N. P. Deviaty kreativno-odarenykh detey. Gumanitarnyye osnovaniya sotsialnogo progressa: sb. st. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Ch. 8 / pod red. V. S. Belgorodskogo, O. V. Kascheeva, V. V. Zotova, I. V. Antonenko [Deviations of creative-gifted children]. Humanitarian foundations of social progress: coll. Art. Intern.scientific-practical. conf., Part 8, Moscow, 2016. P. 192–197. [in Russian].
  19. Castelló Tarrida A., Genovard Roselló C. El límite superior: aspectos psicopedagógicos de la excepcionalidad intelectual. Madrid: Pirámide, 1990. 142 p.
  20. García Yague J., Muñoz C. G., Ortiz C. y otros. El niño bien dotado y sus problemas. Madrid: Ciencias de la educación preescolar y especial, 1986. 201 p.
  21. Freeman J. Educating the Very Able: Current International Research. London, The Stationery Office, 1998. 67 p.
  22. Hayes M. L., Sloat R. S. Gifted students at risk for suicide. Roeper Review. 1989. 12. P. 202–207.
  23. Lajoie S. P., Shore Br. M. Three Myths? The Over-Representation of the Gifted Among Dropouts, Delinquents, and Suicides. Gifted Child Quarterly. 1981. Vol. 25. November 3. Summer. P. 138–143.
  24. Renzulli J. S. The Three Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity. Conceptions of Giftedness / Sternberg R. and Davidson J (eds.). New York, Cambridge University Press, 1986.